

Η Ηθική της Επιστήμης

I.N. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ

Από όλες τις αξιωματικές παραδοχές για τη δόμηση της φυσικής επιστήμης και της επιστημονικής μας κοσμολογίας, η παραδοχή, ότι επιστήμη και ηθική είναι αδιαχώρητες και ανεξάρτητες η μια από την άλλη, είναι ίσως η πιο θεμελιώδης, αλλά συγχρόνως και η πιο ευάλωτη σε παρερμηνείες τόσο κατά τη γέννησή της – τον 6ο π.Χ. αιώνα στις ακτές της Ιωνίας – όσο και στα στάδια της μετέπειτα εκδήλωσης και ανάπτυξής της –, κυρίως τον 17ο αιώνα, και στη συνέχεια, με αλματώδη βήματα, στον 19ο και προπαντός βέβαια στον 20ο αιώνα –, η φυσική επιστήμη έπρεπε να εδραιωθεί ως αντικειμενική αλήθεια και γνώση να μείνει μακριά από υποκειμενικές αξίες και αρχές. Η επιστημονική μέθοδος προσέγγισης της αντικειμενικής γνώσης, το αίτημα δηλαδή της αντικειμενικότητας στη γνώση, είναι εξ ορισμού ανεξάρτητο και ανεπηρέαστο από την ηθική και τις αξιολογικές της κρίσεις. Αυτή η τόσο κατανοητή και σχεδόν αυτονόητη καταστατική αρχή, ενταγμένη σήμερα μέσα στο ασφυκτικό αλλά και ανούσιο πλαίσιο μιας άκρως θετικιστικής θεώρησης της φύσης, έχει αποκτήσει νοηματικές και πρακτικές προεκτάσεις, που είναι κοινωνικά προβληματικές και σύγουρα δεν της ανήκουν εγγενώς. Τα προβλήματα που ανακύπτουν από την αυθαίρετη παρανόηση και προέκταση της καταστατικής αυτής πρότασης, πιστεύω ότι αποτελούν ένα σημαντικό εμπόδιο στη διαύγηση των τεράστιων κοινωνικών και ηθικών ζητημάτων, που ως κοινωνία πρέπει να αντιμετωπίσουμε, λόγω της αλματώδους, απρογραμμάτιστης και ανεξέλεγκτης, ανάπτυξης της τεχνοεπιστήμης.

Επιτρέψτε μου να αναφερθώ, μέσα από ένα σύντομο ερωτηματικό λόγο, σε μερικά από αυτά τα προβλήματα. Και αρχίζω από το «δόγμα» της ουδετερότητας της επιστήμης και της τεχνικής. Υπάρχουν, άραγε, σημαίνουσες ανθρώπινες δραστηριότητες, που είναι ηθικά ουδέτερες; Θάλαμοι αερίων, Χιροσίμα, Ναγκασάκι, θηριωδία και απανθρωπιά; χωρίς της συμμετοχή της επιστήμης και των επιστημόνων; Από πού προκύπτει λοιπόν ο συχνά

προτεινόμενος πλήρης διαχωρισμός συνεχόμενων και ενιαίων στην ουσία τους δραστηριοτήτων, της ηθικά ανεξάρτητης, όπως υποστηρίζεται, και μη ελέγξιμης επιστημονικής έρευνας από τη μια και των ηθικά φορτισμένων, και άρα ελέγξιμων πρακτικών εφαρμογών από την άλλη; Και πόσο εύκολος θα είναι στο μέλλον ένας τέτοιος διαχωρισμός (βασική έρευνα - εφαρμοσμένη έρευνα - εφαρμογές), μέσα μάλιστα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο αγοραίας συμπεριφοράς και αβυσσαλέου ανταγωνισμού; Και είναι δυνατόν, σε μια κοινωνία ανθρώπων, να αποδεχθούμε την πλήρη αυτονόμηση ορισμένων ανθρωπίνων δραστηριοτήτων; Αλλά ακόμη παραπέρα, στον πυρήνα της αντιμετώπισης του προβλήματος, πόσο έτοιμες είναι σήμερα οι κοινωνικές επιστήμες – όσον αφορά το εκπαιδευτικό τους περιεχόμενο, την έρευνα και την ανάπτυξή τους – να παρακολουθήσουν την αλματώδη ανάπτυξη της φυσικής επιστήμης, της βιολογίας και της τεχνικής; Και ποιες οι αντοχές, ανοχές και ενοχές μας απέναντι στη «βιολογική ρύπανση», που κατ' αναλογία προς τη φυσικο-χημική ρύπανση του 20ού αιώνα θα μας απειλήσει, πρωτόγνωρα, μπορεί να πει κανείς, στον αιώνα που έρχεται; Διότι βέβαια, εδώ υπάρχουν κάποιες αναλογίες, την «εγκαθίδρυση» των οποίων δεν θα μπορέσουμε εύκολα να αποφύγουμε: σύνθεση και παραγωγή συγκεκριμένων μακρομορίων, νέων ουσιών και προϊόντων, νέων φυσικών και χημικών τεχνικών, ευημερία αλλά και επικίνδυνη οικολογική καταστροφή στον 20ό αιώνα: ανάλογης κλιμάκωσης ανάπτυξη, ευζωία αλλά και βιολογική ρύπανση, με την εμφάνιση γενετικά, χειρουργικά ή βιο-ηλεκτρονικά πραγματοποιημένων «χημικών οντοτήτων», στην αρχή της τρίτης χιλιετίας. Και βέβαια δεν πρέπει να αγνοήσουμε τη σημαντική ποιοτική διαφορά μεταξύ, λ.χ. του διοξειδίου του αζώτου, που ρυπαίνει το περιβάλλον, και μιας μελλοντικής ανθρωπόμορφης χημιαίας.

Θέλω να πιστεύω ότι τα ερωτήματά μου αυτά δεν έχουν τεθεί άσκοπα, αφού μέσα από τον τρόπο διατί-

πωσής τους αναδύονται κάποιες σκέψεις και κάποιο προβληματισμοί, που θα μπορούσαν ίσως να χρησιμεύσουν στη μελέτη και την αντιμετώπιση αυτών των όντως πολύ δύσκολων και πρωτόφαντων προβλημάτων. Μαγικές λύσεις δεν υπάρχουν και η άγνοιά μας είναι σίγουρα μεγάλη στα θέματα αυτά. Αν όμως εκτός από την επιστημονική μας σκέψη επιστρατεύσουμε και τη διαίσθησή μας, θα μπορέσουμε ίσως να βαδίσουμε σε έναν πιο ακίνδυνο δρόμο. Και για να γίνω πιο σαφής: φοβάμαι πως στο μέλλον δεν θα έχουμε άλλη επιλογή, από το να προχωρήσουμε – σε ορισμένες ίσως σπάνιες και πολύ ειδικές περιπτώσεις – στην όντως αντιδημοκρατική (και σε πολλές χώρες, με σημερινά δεδομένα, αντισυνταγματική), αλλά αναπόφευκτη, νομίζω, απαγόρευση και αυτής ακόμη της επιστημονικής έρευνας. Σίγουρα, πολύ δύσκολα, θα συμφωνούσε κανείς με μια τέτοια επιλογή. Για να είμαι ειλικρινής, δεν ξέρω πράγματι ποιο είναι αυτό, που στις συγκεκριμένες περιπτώσεις θα έπρεπε περισσότερο να μας φοβίζει. Ο έλεγχος και η περιορισμένη έκτασης απαγόρευση μιας πολύ συγκεκριμένης επιστημονικής έρευνας, ή οι πολύ χειρότερες και τρομακτικότερες για την κοινωνία μας συνέπειες, που αναπόδραστα θα προκληθούν από τη μη απαγόρευσή της;

Η αρχική μας λοιπόν αξιωματική παραδοχή διαχωρισμού επιστήμης και ηθικής, που είναι πράγματι θεμελιώδους σημασίας για τη γέννηση και την ανάπτυξη της επιστήμης, θα πρέπει πλέον, κατά τη γνώμη μου, να γίνεται κατανοητή, μέσα σε ένα πολύ στενό, αυστηρά επιστημο-

νικό και επιστημολογικό πλαίσιο, ως ένας δεσμευτικός, λειτουργικός κανόνας, που σίγουρα δεν θα αφήνει περιθώρια για παρερμηνείες και προεκτάσεις. Οι πρακτικές εφαρμογές της επιστήμης είναι, άλλωστε, άρρηκτα συνδεδεμένες με τον επιστημονικό λόγο, όπως επίσης και οι τεχνοεπιστημονικές εφαρμογές είναι γερά συνυφασμένες με την επιστημονική έρευνα που εκβάλλει σε αυτές. Το αίτημα, εξάλλου της αντικειμενικότητας στη γνώση (επιστήμη) είναι μια ηθική επιταγή, αφού μια αξία (η αντικειμενικότητα) προ-ορίζεται για τη θεμελίωση της γνώσης. Είναι αυτό που ο γάλλος φυσιολόγος και νομπελίστας Ζακ Μονό ονομάζει «ηθική της γνώσης». Αλλά, και αντιστρόφως, μπορούμε επίσης να μιλήσουμε για μια επιστημονική αρχή της ηθικής, όταν η ηθική κατά την αναζήτηση ενός απόλυτου νόμου – όπως και η φυσική επιστήμη – προσπαθεί να εδραιωθεί επάνω σε μια αρχή καθολικής εγκυρότητας και ισχύος. Ως παραδείγματα στοχαστών, που οδήγησαν τη σκέψη τους και σε αυτό το μονοπάτι, μπορούμε να αναφέρουμε τον Ηράκλειτο, τους Πυθαγορείους, τον Σωκράτη και τον Ντεκάρτ.

Επιστήμη και ηθική δεν είναι ίσως τελικά τόσο ξένες και ανεξάρτητες η μια από την άλλη, όσο πολλοί επιστήμονες και στοχαστές θέλουν να πιστεύουν. Η θέση, που ως κοινωνία θα πάρουμε στο ζήτημα αυτό, πιστεύω πως θα είναι καθοριστικής σημασίας, για το αν θα παραμείνουμε μια κοινωνία ανθρώπων, ή θα οδηγηθούμε σε μια φασιστική, εντέλει, κοινωνία «χμιαυρισμένων οντοτήτων» και «μειζτών συστημάτων».